

Co se vám vybaví, když se řekne třetí odboj?

Je tomu takřka deset let, co historik Václav Veber založil v ÚSTR neformálně fungující Skupinu zkoumání protikomunistického odboje a odporu. Na půdě tehdy nového pracoviště se od té doby setkávají lidé z různých vědeckých, akademických a státních organizací a institucí. Jakkoliv se Skupina průběžně personálně obměňuje, její členové v rámci tematického výzkumu a následně prezentace publikují příspěvky v rubrice Třetí odboj v revue pro studium totalitních režimů *Paměť a dějiny*, mimoto organizují semináře a podílejí se na tematických výstavách – naposledy někteří z nich spolupracovali s ostatními kolegy na výstavě *Případ Světlana. Proměny obrazu třetího odboje*, která byla zahájena 6. prosince 2018 v Národním památníku Vítkov v Praze.

Téma protikomunistického odboje však doposud vyvolává diskuse a polemiky. Proto členové Skupiny připravili anketu a oslovili nejen odborníky, kteří o existenci odboje nemají pochyb, ale i ty z historiků, kteří o něm nejen v rámci diskuse pochybují. Ačkoliv někteří z dotázaných na anketu nereagovali, z došlých odpovědí je možné udělat si představu o pozici obou stran. Nejenom při čtení a promyšlení argumentací v těchto krátkých příspěvcích si jistě nejeeden čtenář uvědomí, že k poznání minulosti nevede pouze znalost pramenů a jejich interpretace, nýbrž i debata o ní.

Jaké tedy zní odpovědi na zdánlivě banální otázku *Co se vám vybaví, když se řekne třetí odboj?*

Martin Tichý

Norbert KMEŤ, Ústav politických vied SAV

Třetí odboj nie je presne definovaný. Synonymami odboja sú odpor, vzdor, protest, rezistencia. Väčšinou sa k tretiemu odboju priradujú ozbrojené formy boja proti komunistickému režimu od konca 40. rokov do polovice 50. rokov 20. storočia. Slovné spojenie tretí odboj by sa malo používať taktiež v súvislosti s tými aktivitami, ktoré otvorene vyjadrovali nesúhlas s realizovanou politikou komunistického režimu. K tretiemu odboju by sa mali priradovať spontánne protestné reakcie jednotlivcov alebo skupín obyvateľov na presadzovanú politiku komunistov, pričom tieto prejavy odporu neboli koordinované. Treba však pripomenúť, že niektoré tieto protikomunistické akcie boli nielen vyprovokované, ale aj riadené napríklad bezpečnostnými orgánmi štátu a mali za cieľ dokázať ohrozenie komunistickej moci. Do tretieho odboja patria tiež aktivity pofebruárového exilu.

Jiří PERNES, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Především se mi vybaví rozdělená společnost. Zatímco do Polska,

Maďarska, východního Německa a dalších zemí přinesli komunistický režim na svých bodácích sovětské vojáci, v Československu tomu bylo jinak. Podle mého názoru by se v naší zemi komunisté nikdy nechopili moci, kdyby je tak spontánně a v takové míře nepodporovala tak velká část československé společnosti. Bez tisícíhlavých zástupů v ulicích Prahy a dalších měst, které podporovaly KSČ a Gottwalda, bez pochoduujících milicionářů a bez těch dvou a půl milionu pracujících, kteří se 24. února 1948 zapojili do generální stávky, by se komunisté vlády v ČSR nikdy chopit nemohli. Nechci tím říct, že všichni obyvatelé naší země si tehdy vládu KSČ přáli, samozřejmě tu bylo značné množství těch, kteří si uvědomovali, co komunistická diktatura znamená, ale bylo jich méně než těch, kteří si vládu KSČ přáli, byli hůře organizovaní a měli horší vedení.

A tyto skutečnosti se projevily i v období po únoru 1948. Jestliže v letech 1939–1945 česká populace odmítala německou okupaci, k vládě KSČ měla jiný poměr. Dělicí čára mezi těmi, kteří komunistický režim podporovali, a těmi, kdo v něm viděli zlo, proti kterému je třeba bojovat, procházela celou společností, procházela rodinami, dělila přátele. A opět – podle mého názoru – vět-

šina československé společnosti viděla v komunistickém režimu šanci a v těch, kteří proti němu bojovali, spatřovala nepřátele. Právě proto se dodnes vede spor o odkaz bratří Mašínů a jejich spolubojovníků. V mých očích jsou to hrdinové, kteří bojovali za svobodu republiky a za demokracii, ale nemálo našich spoluobčanů v nich pořád vidí vrahy a teroristy. A stejný vztah mám k dalším účastníkům protikomunistického odboje, jejichž jména tak známá nejsou.

Olga BEZDĚKOVÁ, publicistka

Existovalo komunistické zlo. Semlelo velkou část občanů ČSR. Někteří z nich nepodlehli nátlaku komunistů a nevstoupili do KSČ, pracovali v podřadných zaměstnáních, bydleli v pastouškách, chodili do kostela. Často nemohli studovat. Byli sledováni StB, lámání pro spolupráci, ale nespoupracovali. To byl pasivní odboj. Byli považováni za reakcionáře. Paradoxní bylo, že komunisté zlikvidovali i vojáky a bojovníky ze západní i východní fronty. Ohrožovali je svým hrdinstvím. I ty z vojáků, kteří vstoupili do KSČ nebo byli zřfúzovaní členstvím v ČSSD, často věznili. (Zatímco někteří vysoce postavení komunisté měli minulost kápa z dob věznění v nacis-

tických koncentracích. Škodili tam nekomunistům.)

Jiní sabotovali komunismus, riskovali život, a protože byli většinou chyceni (nejednou na udání), byli vězněni až i 17 let... Řada jich nepřežila nebo zemřela později na leukémii, po práci v uranových dolech. Zajímavé je, že ti, co proti komunistům vystupovali se zbraní v ruce, byli odsuzováni i nekomunisty (odbojová skupina bratří Mašínů). Komunisté mohli všechno – mučit zadržené, střílet je na hranicích, věznit, popravovat. Ale jakmile se jim postavili na odpor odbojáři se zbraní v ruce, odsuzovala je často i nekomunistická část obyvatelstva. (Jak asi pohlíželi na atentát na Reinharda Heydricha, zlikvidovaného parašutisty, když jel otec několika dětí pokojně autem do práce... Odveta byla tak hrozná, že řada občanů dodnes atentát na Heydricha neuznává.) Ještě i dnes se objevují slova: parašutisté spáchali atentát. (I ministr kultury Daniel Hermann to kdysi řekl ve svém proslovu v kryptě pravoslavného chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici.) Přitom se nikdy takhle vehementně neodsuzují komunisté a estébáci a jejich praktiky. Měli moc a mohli to tedy dělat...? Žasnu! Dodnes existuje KSČ ve formě KSČM, se členy, kteří vyznávají komunismus. KSČ ani nebyla po listopadu '89 zakázána. Neuvěřitelné! Ještě i dnes slýcháváme, že nekomunistům nejvíc pomáhali komunisté, kteří měli vliv a moc... Ano, někdy to tak bylo. Ale jen někdy.

Řada občanů vstoupila „kvůli rodině a dětem“ do KSČ (ti, co nevstoupili, neměli své děti rádi?) a jejich děti do ČSM a SSM, kolabovali, aby mohli pracovat, studovat, žít. (Dnešní hodnotáři, bývalí vysoce postavení členové SSM, si to ale nepřipouští a mají z toho legraci. V KSČ nestihli být, ale odsuzují ty, kteří v KSČ byli. Ti, co nebyli v KSČ ani v ČSM a SSM, jimi však pohrdají.)

Komunisté kladli i nástrahy a některé ilegální skupiny zakládali či infikovali (akce „Kámen“ aj.). Ale to neznamená, že nebylo několik set ilegálních skupin neinfikovaných.

Ctírad Mašín, foto z vojenského cvičení kolem roku 1955

Repro: Ctírad Mašín, Josef Mašín, Milan Paumer: Cesta na severozápad

Sami komunisté založili kartotéku AKCE 48 s více než pěti tisíci karet ilegálních skupin. Tato akce je od roku 2009 zpracována v ÚSTR (Olga Bezděková). Dosud není přístupná veřejnosti (?). Obsahuje spoustu zajímavých dat. Pro badatele v jejich práci bude přínosem.

Třetí odboj v 50. letech a za normalizace je však rozdílný. Ano, za normalizace se věznilo, ale nepopravovalo. Disidenti byli degradováni. Ale až na výjimky přežili. A dočkali se uznání. Po Listopadu. Uznání odbojářům 50. let trvalo dlouho. Řada z nich se toho již nedožila. Měli podlomene zdraví. A nálepku kriminálníků.

Petr ŠIMÍČEK, Gymnázium Olgy Havlové, Ostrava-Poruba

Nejdříve se vynořují obrazy doby, kontury děsů a hrůz, bez kterých by třetí odboj nebyl... mrtví v drátech na hranicích, obžalování v soudních lavicích, učení textů nazpaměť, týrání, nekonečné výslechy, šibenice a lágry... desítky fotografií, které to zachycují a které jsem během svého života držel v ruce, stovky stran vzpomínek, které jsem četl, pohledy

politických vězňů, se kterými jsem se setkával a setkávám dodneška, prastrýcovo mlčení o jáchymovském lágru prolomené až revolucí v devětaosmdesátém... Ano, zprvu se vybavuje ta šílená doba, nadšené budování nového režimu a v kontrastu k tomu brutalita, násilí, nesmiřitelnost nových vládců, šílená snaha zničit vše staré, co mělo hodnotu, touha rozvrátit, rozrušit, popřít... Strach, udávání a lhaní, v politice, na ulici i doma. A v tom všem se objevují tváře těch, kteří měli tu odvahu odpovědět na boj vedený ve jménu třídní čistoty se zbraní v ruce, nesmířit se, nepodlehnout. Šli odvážně do boje, mnohdy předem ztraceného. Bojovali za lidskou důstojnost ve víře, že pravda, právo a úcta k člověku jednou zvítězí. Všichni mají můj obdiv a úctu.

Irena KAPUSTOVÁ, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

Třetí odboj, odboj protikomunistický... Co se mi vybaví, když slyším tento pojem? Nesmírně široké téma, které se vyvíjelo plných čtyřicet let v rámci socialistického Československa. Odboj, který propukl po únoro-

vém převratu a trval až do roku 1989. Jak se však měnila celospolečenská situace a situace politická, procházel i tento odboj transformací – jiný byl po únoru 1948 a v padesátých letech, jiný v letech šedesátých či pod vlivem perestrojky ve druhé polovině let osmdesátých.

Většina národa viděla film *Báječná léta pod psa*, na základě kterého zformovala svou představu o tom, „kdo byl kdo“ v socialistickém Československu, a představu třetího odboje s tímto filmem identifikuje. Spousta lidí zná příběh bratří Mašínů a jejich přátel, kteří se pustili do boje s komunistickým režimem, nebo navštívila Jáchymovské peklo, případně některé z muzeí třetího odboje. Pokud položíme výše uvedenou otázku žákům ve škole či běžné veřejnosti, jako první uslyšíme jméno Václav Havel nebo pojem Charta 77. Mnohem složitější už pro dotázané bude podat podrobnější vysvětlení a svou představu rozvést.

Mně osobně však zcela primárně vytanou na mysli slova jako nespravedlnost, nesvoboda, devalvace myšlenky první republiky a obsahu pojmu demokracie. Teprve na základě toho mohl a musel vzniknout třetí odboj. Propukl jako reakce na tupení a ponižování těch, kteří bojovali za naši republiku na západní frontě, kteří byli trestáni a týráni za hájení principů demokracie a donuceni obětovat své zdraví, a dokonce své životy v komunistických lágrech, své vzdělání či pracovní pozice, pokud jakkoli dali najevo svůj názor nekorespondující s politickou ideologií. Znáródnění, kolektivizace, vláda jedné strany atd. byly zásadní impulzy k formování třetího odboje, který byl v období totality tak krutě perzekvován.

Další, co mi téměř zároveň proběhne hlavou, je Bartolomějská ulice, budova ministerstva vnitra nebo takzvaný „domeček“ – mučírna na Hradčanech – a praktiky Státní bezpečnosti, které v těchto místech na účastnících třetího odboje uplatňovala. Jméno Milady Horákové a dalších obětí politických procesů padesátých let 20. století rozhodně nelze ponechat stranou.

V posledních letech je pro mne termín třetí odboj úzce spojený také s činností Ústavu pro studium totalitních režimů jako instituce, která zpracovává dobové archivní materiály do odborných studií, definuje, v čem třetí odboj spočíval, a pro vyučující dějepisu a základů společenské výchovy připravuje didaktizované materiály k tomuto období i semináře představující zajímavé metody a způsoby, jak o třetím odboji vyučovat, mám ho spojený rovněž s portálem Moderní dějiny či činností Centra PANT.

Jakmile se objeví historická otázka či problematika, ozve se moje kantorské JÁ a začínám hned přemýšlet, jak ji co nejlépe předložit studentům/žákům. V současnosti máme my pedagogové mnohé možnosti, které nám byly dříve odírány: streamová videa, zpřístupněné didaktizované prameny, vzpomínky účastníků, komiksy atd. atd. Za velmi důležitou ale pokládám práci s pojmy: v souvislosti s tématem je dobře si na začátku položené otázky vysvětlit např. termíny odboj – odpor – disent nebo žáky seznámit s tím, že šlo o odpor jednotlivců i organizovaných skupin, že odboj byl domácí i zahraniční a že třetí odboj nepředstavovala pouze již výše uvedená jména či uskupení, ale že probíhal v každém regionu a i po třiceti letech nejsou veřejně známa všechna jména těchto jednotlivců či skupin. Zmínila bych například jméno agenta Štěpána Gavendy, který dokázal dostat na Západ důležité zpravodajské informace, v jižních Čechách působila odbojová skupina Černý lev 777 nebo v Tišnově dvojice studentů (skupina JAN), kteří byli sledováni StB a za svou činnost popraveni, na jižní Moravě se proti kolektivizaci postavila skupina SODAN... K odboji patřily vedle Charty 77 i další veřejné organizace jako K 231, KAN i církevní organizace jako Biela légia; odboj probíhal i za mřížemi věznic a za ostatními dráty pracovních táborů (např. v Jáchymově).

Třetí odboj... téma, které je stále velmi diskutované, rozhodně není zcela uzavřené a stále k němu kro-

mě archivních materiálů či dalších pramenů máme i možnost hovořit s pamětníky. Problematika boje proti totalitnímu režimu, která je v ČR zakotvena i v zákonech (z roku 1993 proklamativní forma; 2011 zákon, na jehož základě mohou být účastníci odškodněni, jejich činnost je legitimizována).

Milan DUCHÁČEK, Katedra historie Fakulty přírodovědně-humánitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci, Lauderova škola při Židovské obci v Praze

Já vždycky studentům říkám, že na třetí odboj nevěřím. Vnímám to jako výzvu, abychom si vyjasnili, kde jsou hranice toho, co je běžné jako „odboj“ vnímáno, co je resistance a odpor proti režimu. Pokládám takové zpochybnění za dobré východisko k diskusi, kterou je pak možno ilustrovat nejen krajními činy typu akce bratří Mašínů, ale i vylíčením provokací StB, aktivit skautských skupin atd. Samozřejmě že tohle se týká spíš gymnázia, ale i na základní škole se lze ptát, čím se liší Kvapilova Maffie od sítě Obrany národa či operace Anthropoid a situace po únoru 1948, včetně měnící se intenzity a formy represe. Úvodní tezi vnímám i jako provokaci k diskusi o tom, že projevy odporu vůči útlaku nemusejí mít nutně ozbrojenou nebo násilnou podobu. Ale i k otázce, zda lze kromě prokazatelně podvratných akcí i z protestních gest jednotlivců, jakkoli v autoritářském systému následované uvězněním a nucenými pracemi, konstruovat obraz celospolečenské sítě odporu. Bylo Gándhího ahinsá odboj?

Lubor VÁCLAVŮ, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

Narodil jsem se devatenáct dní po popravě Milady Horákové. Oba rodiče byli členy KSČ, otec od roku 1939, matka od roku 1945. Když jsem vyrůstal, třetí odboj jsem nevnímал, ale

Praha-Ďálice, čestné pohřebiště popravených a umučených obětí komunismu z 50. let

Foto: Mojmir Churavý, 2015 (commons.wikimedia.org)

i v rodině reformních komunistů jsem se v 60. letech dozvídal o obětech komunistické perzekuce. Byly i v naší rodině: otcovi rodiče byli označeni za kulaky. V květnu 1968 před maturitou mě třídní učitelka vyzvala ke vstupu do KSČ a byla zklamaná, když jsem to odmítl. Právě ona pak jako první byla donucena ze školy odejít. Tak jako byl třetí odboj v 50. letech živěny iluzí brzkého pádu poučného režimu, v 60. letech se většina československé společnosti opájela iluzí o reformách systému. Tehdy už jsem se dostával do kontaktu s lidmi, kteří tomu nevěřili. Na počátku „normalizace“ byli rodiče z KSČ vyloučeni a postiženi existenčně. Jako rodina jsme byli potají zařazeni na seznam akce „Norbert“. Třetí odboj chápu jako antikomunistické aktivity v období 1948–1956, s přesahy na obě strany časového vymezení. Podle mého názoru je odboj vždy věci menší. Platí to o prvním, druhém i třetím odboji. Teprve když se většina společnosti, ovládaná touhou žít a přežít, zbaví strachu a aktivně vystoupí proti stávajícím poměrům, je změna možná. Na český národ

jsem byl pyšný v týdnu po 20. srpnu 1968 a v listopadu 1989, ale to trvalo vždy jen krátce. O to více si cením lidí, kteří se dokázali vzepřít habsburské monarchii, nacismu i stalinismu. Nezbyvá mi než věřit, že taková kontinuita odboje v české společnosti dosud existuje.

Petr ZÍDEK, *Lidové noviny*

Pojem „třetí odboj“ se snažím nepoužívat. Vypovídá totiž více o naší současnosti než o 40. a 50. letech minulého století, k nimž se nejčastěji vztahuje. Jde o ideologický konstrukt prosazovaný českou antikomunistickou pravíci od 90. let a kodifikovaný zákonem č. 262/2011 Sb.

Nepochybuji o tom, že diktatura komunistické strany čelila v letech 1948–1989 různorodé rezistenci a že tato rezistence měla značně široké sociální zázemí. Nazývat ji ale třetím odbojem, tedy něčím, co již svým názvem odkazuje na odboj první (1914–1918) a druhý (1939–1945), je spíše zatemněním než vyjasněním věci. Podmínky této rezistence byly

zcela jiné než podmínky zmíněných odbojů.

Jelikož na rozsahu tisíců znaků, kterými je tato anketa omezena, nelze smysluplně argumentovat, odkazuji na své články z *Lidových novin*: Chiméra třetího odboje (18. 9. 2010), Stát ocení za odboj muže ze skupiny, která vraždila (27. 2. 2015), Výroba třetího odboje (28. 3. 2015), Život a smrt Pavla Wonky (24. 2. 2018) a Dovětek ke kauze Wonka (26. 9. 2018).

Tomáš BURSÍK, *Archiv bezpečnostních složek*

Co se mi vybaví při pojmu „třetí odboj“? Myslím na pana docenta Václava Vebera a jeho dvacetiletou snahu, aby tento pojem získal v české historiografii pevné místo. To, že se termín stal později nástrojem v souboji politických stran o voličské hlasy, nebyl jeho problém, ani problém dalších historiků. Vybaví se mi některá místa v české krajině, která jsou s tímto termínem spjata. Na mysl se vkrádá, jak lze pojem „odboj“ v českém historiografickém prostředí teoreticky ukotvit (je to vůbec možné?)... A jak v rámci toho postihnout co nejvíc motivací lidského jednání k protirežimní aktivitě? A co vše lze vlastně zahrnout pod pojem „odboj“ a co spíše patří pod pojem „rezistence“? Kde je ta hranice, když někdo jednou nadává na komunisty (maluje hesla po zdech, píše anonymy, pohodí ve vlaku leták, čtenář si doplní: volby, konkrétní funkcionáři, politika KSČ), anebo opakovaně vytváří protirežimní letáky (sepisuje politický program, deset let píše anonymy na různé úřady, oslovuje lidi a dlouhodobě shromažďuje zbraně)? A kolik protirežimních skupin, které Státní bezpečnost označovala termíny „protistátní“, skutečně proti režimu aktivně vystupovalo? A kolik jich bylo konstruktem Státní bezpečnosti s nedozírnými dopady na jejich oběti i jejich blízké? Konfederace politických vězňů, kam kráčíš? Opravdu je nutné končit, a v takovémto zbledovaném stavu?

pd